PALAFRUGELL

El municipi de Palafrugell es troba en el sector central i més característic de la Costa Brava, accidentat pels contraforts de les Gavarres i pel massís de Begur. La vila de Palafrugell, que aglutina la major part de la població, està situada en el centre del territori municipal, que compta a més amb els veïnats rurals interiors del Bruguerol, Santa Margarida i Ermedàs; amb el poble de Llofriu, situat als peus del paratge boscós de les Gavarres; i amb els nuclis de població costaners de Calella de Palafrugell, Llafranc i Tamariu. La carretera C-66 uneix Palafrugell amb Girona i la Bisbal d'Empordà, tot travessant el sector occidental del terme municipal i passant pel costat de Llofriu; i la C-31 comunica Palafrugell amb Palamós. Una trama de carreteres locals enllaça Palafrugell amb les poblacions marítimes del seu terme.

Els vestigis arqueològics trobats a la zona donen fe del seu poblament des de temps neolítics. Hi destaquen el dolmen de Can Mina dels Torrents i el poblat iber de Sant Sebastià de la Guarda (segles VI-I aC), situat al costat del cap de Sant Sebastià i abandonat de manera progressiva a partir de l'establiment d'un nucli de població romà a Llafranc, habitat entre el segle II aC i el segle IV dC. En virtut d'aquest passat, el territori ha oferit nombroses restes de ceràmica iberoromana.

La primera notícia documentada del lloc data de l'any 988 i es troba en el testament d'una dama anomenada Ermengarda, qui va donar les seves possessions a *Palatio Frugelli* al monestir gironí de Sant Pere de Galligants. Més endavant, el 991, se cita de nou un alou a *Palaz Frugello* en el testament del comte Borrell II de Barcelona. Posteriorment, hi ha esments en diversos documents testamentaris, de cessions o de privilegis.

Text: MJV

Ermita de Santa Margarida (o de Sant Ponç de Vilarnau)

L'ERMITA DE SANTA MARGARIDA (també coneguda com Sant Ponç de Vilarnau) es troba en el centre del veïnat homònim, la formació del qual consta de cases i caserius situats en el cim d'un pujol situat a poc més d'1 km de distància de Palafrugell. Per arribar-hi, cal seguir l'antiga carretera que porta de Palafrugell a Llafranc, paral·lela a la nova autovia. L'ermita es troba al costat d'un mas, Can Borrull, del qual forma part l'anomenada torre de Santa Margarida, una estructura defensiva construïda en el segle XVII. El conjunt queda just al costat de la carretera.

El temple degué estar dedicat a santa Margarida des del seu origen, una advocació que apareix també, compartida amb el titular sant Martí, a l'església parroquial de Palafrugell, de la qual depèn l'ermita que ens ocupa. En una època posterior, indeterminada, el temple degué canviar d'advocació i el seu altar es va consagrar a sant Ponç; el topònim Vilarnadal, vinculat a aquesta segona advocació, està documentat ja el 1121 (en el testament de Berenguer Amat, senyor de Sant Sadurní de l'Heura) i s'associa al mateix veïnat de Santa Margarida. Sembla que no hi ha cap documentació d'època antiga. El 1401 se'l qualifica d'ermita en una visita pastoral. Més tard, ja en el segle XVII (1640), va ser ocupat pels terços castellans durant la guerra dels segadors. L'acta d'una altra visita pastoral, del 1829, consigna que el temple estava "adornat amb ara decentment i a més hi havia calze de plata i ornaments necessaris per a la missa". En una visita pastoral posterior, del 1920, consta que l'ermita albergava un retaule antic, que el bisbe gironí Francesc Mas considerava una "joia arqueològica". L'edifici va ser incendiat el 1936, quan es va cremar tot el seu mobiliari litúrgic.

L'aparença actual de Santa Margarida és conseqüència d'una profunda restauració duta a terme pels seus propietaris a principis de la dècada del 1980. Abans d'aquesta reforma, l'edifici presentava una nau de planta rectangular en la qual es distingien clarament dos trams, separats per un arc faixó recolzat en pilastres adossades als murs, amb impostes bisellades. El tram oriental, tancat per un simple mur pla a manera de capçalera, es cobria amb sostre de fusta, mentre que l'occidental disposava d'una volta de canó. Tant la façana com el pòrtic que la precedia eren obra posterior, datada per inscripció (a la llinda de la porta) a principis del segle XVIII. En realitat, només el mur septentrional, d'uns 14 m, corresponia

a l'obra medieval primitiva, aixecat amb carreuó calcari de mida mitjana o petita disposat en filades irregulars. En el sector oriental l'aparell és de menys qualitat, amb algunes filades d'*opus spicatum*; allà s'obria una petita porta de només uns 70 cm d'alçària, tapiada i reformada, però en la qual es percebia una coronació en arc de ferradura. Ni el mur de testera ni el meridional, en el qual s'obria una finestra rectangular amb llinda datada el 1592, eren ja tampoc d'època primitiva.

A les reformes del 1980, tota la part oriental de l'ermita va ser enderrocada de manera que l'estructura del temple va quedar reduïda pràcticament a la meitat; s'hi va afegir un absis poligonal per tancar el tram conservat, que és el cobert amb la volta de canó, de manera que l'antic arc faixó queda avui com a arc triomfal. Durant la intervenció, en retirar l'arrebossat que cobria les parets de la nau, es va descobrir la porta del mur sud de l'edifici, que, tapiada i transformada en una fornícula, presenta un arc de mig punt amb petites dovelles. En els seus murs també es van posar de manifest unes incisions que intenten imitar un aparell de maçoneria carejada, solució molt comuna en els paraments romànics de maçoneria. A l'exterior, el mur meridional va ser reforçat per una altra paret, la qual cosa va inhabilitar l'obertura esmentada, i es van afegir dos contraforts en talús al costat nord.

L'anàlisi de les restes conservades i no conservades del temple permet reconèixer a Santa Margarida dues fases constructives medievals, a més de diverses reformes d'època barroca. El sector oriental del temple, ja desaparegut, sembla que era una estructura preromànica, mentre que el sector occidental cobert amb volta correspon a una construcció posterior, probablement del segle XI. Al sud de l'ermita hi ha un espai barrat, popularment conegut com "el cementiri", la paret del qual, actualment a l'interior d'un espai privat, presenta una llarga filada d'*opus spicatum* que es podria relacionar amb el tram enderrocat del mur nord del temple.

Text i fotos: AVPM

Pòrtic

Interior

Bibliografia

BADIA I HOMS, J., 1983, pp. 61-80; BADIA I HOMS, J., 2007a, pp. 113-115; CATALUNYA ROMÀNICA, 1984-1998, VIII, pp. 223-227; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, J. M., 1996a, pp. 35-67.

PALAMÓS

El municipi de Palamós es troba a la zona central de la Costa Brava, fet que l'ha convertit en un centre turístic de primera magnitud. Limita amb el mar Mediterrani i amb els termes municipals de Calonge, Vall-llobrega, Mont-ras i Forallac. El terme municipal s'estén per les terres planes de l'extrem meridional del corredor o fossa de Palafrugell i comprèn també, al nord-oest, una part dels contraforts de les Gavarres, així com a l'est un sector de la serra litoral, responsable de la creació d'una costa accidentada que contrasta amb les platges sorrenques del Castell, la Fosca i la badia de Palamós. A més de la vila homònima, el terme municipal comprèn el barri de Sant Joan de Palamós i els nuclis de població de la Fosca, Cala Margarida i Vila-romà, a més de diverses urbanitzacions i masies.

El territori de Palamós és travessat per dues carreteres comarcals: la C-253, que va de Palamós a Sant Feliu de Guíxols; i la C-31, que comunica Palamós amb Santa Cristina d'Aro i després es dirigeix a Girona per la Bisbal d'Empordà. Les dues carreteres enllacen amb la comarcal C-65, que les comunica amb l'N-II i amb l'AP-7. Una xarxa de carreteres locals completa la comunicació del territori.

Text: MJV

Castell de Sant Esteve de Mar

Les ruïnes del castell de Sant Esteve de Mar es troben en una zona allunyada del nucli urbà de Palamós, envoltada per nombroses urbanitzacions turístiques. Les restes de la fortalesa queden sobre un penya-segat lleugerament endinsat en el mar, entre la badia de la Fosca (o Rocafosca) i la cala s'Alguer. Per accedir al lloc, cal agafar o bé la carretera de Sant Esteve, o bé el camí del cap de Planes; tots dos condueixen al carrer de la Fosca, a l'extrem del qual es troba el castell. També s'hi pot arribar a peu pel camí de ronda GR-92, habilitat per a vianants. El 2011 i el 2015 van ser duts a terme uns treballs de neteja i consolidació de l'edifici, que es trobava en un estat de conservació precari.

L'esment més antic al castell es troba en la donació de l'any 1063 al monestir de Sant Pere de Galligants d'un alou que se situava a la parròquia de Santa Eugènia de Vila-romà (és a dir, a Palamós), en les proximitats de la qual s'esmenta l'existència d'*unum castellum quod uocatur Sanctus Stephanus de Peculiare*. Ja en el segle XIII, el castell va ser la seu d'un domini senyorial vinculat als senyors de Vulpellac, un dels membres dels quals, Dalmau de Palol, el va vendre el 1277 al rei Pere el Gran –juntament amb les terres i els caserius que li corresponien– per 7.500 sous barcelonins. El monarca va mantenir la seva funció defensiva, va instituir la vila, *que est in termini castri de Sancto Stephano*, i va establir el *portus regalis de Palamors*, a més de dotar amb franquícies als seus habitants. D'aleshores ençà, la funció de Sant Esteve de Mar va ser actuar com a centre defensiu i protector de la vila, encara que el seu valor i importància estratègica van disminuir ràpidament. El conjunt ja s'havia convertit en un mas en el segle XIV, encara que després va recuperar certes funcions defensives en formar part de l'extensa xarxa de torres de vigilància que alertaven a la costa empordanesa de la pirateria sarraïna; les seves estructures van ser, per aquest motiu, notablement reformades. El conjunt va ser abandonat definitivament en el segle XIX.

Suposant que el castell del segle XI se situï en el mateix lloc on s'alça l'actual edifici, actualment no queda gaire de la seva fàbrica primitiva. La construcció limita amb el precipici per l'est, l'oest i el sud, per la qual cosa les noves construccions es van desplaçar cap a l'interior del monticle. L'entrada al recinte fortificat ha quedat desfigurada pel caseriu que es va construir al seu costat. A l'est, en la part més propera al penya-segat, es conserva la secció inferior d'una torre de planta rectangular, parcialment excavada en la roca natural fins a l'altura de l'arrencada d'una volta. Una mica més enllà apareix un mur atalussat, a uns 5 m al nord d'on s'alça una altra torre rectangular semblant a la de l'est, encara que aquesta manté l'altura del mur. La torre, que se situa en el precipici meridional i és possiblement la més tardana, en part va ser construïda amb carreuat més gran i, abans de la recent intervenció, es trobava en perill de despreniment.

Restes del castell

Aparentment, els vestigis més antics del conjunt de Sant Esteve de Mar són del segle XIII, i corresponen a la torre rectangular est. A les seves proximitats s'han recollit diversos materials arqueològics (fragments del paviment d'*opus signinum* i de sorrenca romana) que testifiquen la primerenca ocupació del lloc per una vil·la romana d'època republicana, activa fins al segle VI dC. Cal destacar, finalment, l'existència al castell d'una capella dedicada a sant Esteve, documentada únicament a partir del segle XIII. Va estar abandonada entre finals del segle XIV i el segle XVI, quan els clergues de Vila-romà van recuperar-ne el culte. L'edifici medieval va ser substituït per una capella moderna el 1829 (data inscrita a la façana), que actualment es troba en el mateix estat ruïnós que el castell.

Text i foto: AVPM

Bibliografia

CASTELLS CATALANS, ELS, 1967-1979, II, pp. 688-696; CATALUNYA ROMÀNICA, 1984-1998, VIII, p. 230; COSTA I PARETAS, M., 1981, pp. 139-154; MALLORQUÍ GARCIA, E., 2008a, pp. 25-66.

Castell de Vila-romà (o de Bell-lloc)

EL CASTELL DE VILA-ROMÀ (o de Bell-lloc, per la seva proximitat al santuari homònim) aixeca les seves ruïnes en una planícia del vessant meridional de la muntanya de Montagut. Per accedir a aquesta fortificació cal deixar la C-31 en la sortida de Palamós i agafar a la rotonda la sortida que indica Vila-romà. Un cop allà, cal agafar el camí de Bell-lloc fins a trobar una bifurcació, des d'on s'inicia la sendera que puja fins al castell.

Com en molts altres casos, l'origen de la construcció de la fortalesa és incert. S'esmenta amb seguretat el 1247, en el testament de Pere Alemany de Vila-romà, últim membre del llinatge de castellans que disposava del senyoriu del conjunt almenys des del segle XII (un *Alamandus de Valle Lubrica* és esmentat el 1137 com a senyor de la vall de Bell-lloc). Els marmessors de Pere Alemany van vendre el conjunt a la seu de Girona el 1277 i, d'aleshores ençà, va formar part del patrimoni episcopal. El 1514, la propietat útil va ser venuda pel bisbe Guillem Ramon de Boïl a un mercader gironí, Joan Ribes, i d'aleshores ençà, el castell va ser simplement una finca camperola. Ja en època moderna, el conjunt va ser volat per les tropes gal·les durant la guerra de la Independència i les seves ruïnes van quedar ràpidament preses de la malesa i el bosc. Com a curiositat, l'escriptor granadí del segle XIX Torcuato Tarragó va ambientar en el castell una de les seves novel·les fulletonesques, *Elisenda de Montcada* (1864), que per descomptat va tenir gran èxit entre els lectors de la zona.

La fortificació està formada per tres estructures turriformes i diversos elements corresponents a estances antigues, tot construït en general amb maçoneria (els murs són d'uns 120 cm d'amplada i estan construïts amb granit i pissarra). Els murs del recinte es presenten en millor estat a la part nord i sud-oriental. Al mur est del conjunt, un buit situat a uns 3 m d'altura (d'uns 90 cm d'amplada i uns 2 m d'alçària) podria correspondre a una possible entrada, ja que en el lloc que hauria d'ocupar l'intradós de l'arc s'endevinen quatre dovelles. Un mur d'uns 11 m d'altura s'alça al centre. Es tracta, potser, de la paret oriental de la torre de l'homenatge del

Hipotètica torre de l'homenatge

Torrassa al sector nord-est

castell, en la qual hi ha una obertura, de tipus finestral, sota la qual apareixen una espitllera i una filada en *opus spicatum*.

Adossada a la base d'aquest mur s'alça una construcció, de planta rectangular i en part derruïda, coberta amb una volta de canó i amb un interior lleugerament recobert d'un estucat vermellós. Al mur sud s'adossen diverses dependències similars a la resta de construccions disposades en el sector sud-oriental, on se situaria una hipotètica entrada al recinte, de la qual es conserven dues torres rectangulars d'uns 7 m, de factura més tardana a la seva part superior. En una es disposa una volta de la qual neix un mur transversal (que transcorria de ponent a llevant) que presenta en alguns sectors un aparell més regular que el de la resta de la construcció. A orient s'obre una porta d'arc rebaixat amb una llum d'uns 2 m. Al sector nord del mur transversal hi ha una volta adossada, així com sembla haver-hi una escala. En últim lloc, la façana nord-est presenta una altra gran estructura turriforme, amb dos murs d'uns 10 m d'altura coronats per merlets a la part superior, dotats de set espitlleres en el nivell inferior i que conserven indicis d'*opus spicatum*. A la part interior del mur es percep l'arrencada d'un arc o volta.

Un inventari dels béns de la mitra de Girona, de l'any 1329, conté una relació detallada de les estances del castell (un vestíbul, tres cambres –la més alta utilitzada com a graner–, un celler, un rebost, dues cuines, un pòrtic i un estable) i dels objectes de valor que es guardaven a dins (ballestes, escuts, ganxos, caixes, tines, botes, gerres i altres recipients de poc valor, taules, bancs, ferros, una paella, una llosa perforada, una masera, un molí de braç, entre altres). Un inventari posterior, del 1411, esmenta "la capella de Sent Antoni del dit Castell", en la qual hi havia, segons el mateix document, "un altar de fust ab un pali blau ab flor de lis grogues".

L'establiment de la datació del castell de Vila-romà resulta una tasca difícil, ja que s'hi conserven pocs elements que possibilitin la seva concreció. Pel seu aparell constructiu, que a vegades insinua un lleuger *opus spicatum*, es pot creure que aquests murs (o una part) pertanyin a una construcció del segle XI. En qualsevol cas, als elements primitius d'època feudal es van anar incorporant altres components de períodes clarament posteriors.

Text i fotos: AVPM

Bibliografia

BATLLE I PRATS, L., 1947, pp. 133-153; CASTELLS CATALANS, ELS, 1967-1979, II, pp. 688-696; CATALUNYA ROMÀNICA, 1984-1998, VIII, pp. 228-230; MALLORQUÍ GARCIA, E., 2008, pp. 25-66; MARTÍN I ROIG, G., 2006, pp. 47-48; TRIJUEQUE I FONALLERAS, P., 1992, pp. 33-44; TRIJUEQUE I FONALLERAS, P., 2003, pp. 6-9.